

Petr Drulak

Krise liberální Evropy a nový internacionalismus

Evropa zažívá mocenský i normativní úpadek. Neúčastní se řešení základních geopolitických otázek, a to ani těch, které se jí bezprostředně týkají. O válce v Iránu se rozhoduje mezi Washingtonem a Tel Avivem, o té na Ukrajině mezi Moskvou a Washingtonem; Evropa je nanejvýš pokladník. Obě přitom na Evropu dopadají mnohem vážněji než na USA. V posledních desetiletích byla Evropa na mezinárodní scéně nejviditelnější bojem s klimatickými změnami. Bojem, který ostatní pozorují buď s údivem nebo zlomyslným potěšením, neboť jím podrývá vlastní prosperitu.

Evropský boj s klimatem je výrazem progresivistické zmatenosti, tedy normativního úpadku, který doprovází ten mocenský. Evropská zmatenost je dnes institucionalizována Evropskou unií a personifikována jejími představiteli. Macron, Merz, Leyenová jsou tvářemi úpadku liberalismu a liberálního mezinárodního řádu, který dominoval dvacátému století. Mír, svobodu, demokracii a prosperitu, kterou ve druhé polovině minulého století liberální řád své části světa zajišťoval, dnes střídají války, omezování svobody, volební zásahy a národohospodářský nerozum. Respekt k jednotlivci, který byl blahodárným důsledkem jinak mylného liberalismu, dnes mažou progresivistické kampaně: očkovací, válečné, antiuhlíkové či antirasistické neboli antibílé.

Ale normativní úpadek zasahuje ve stejné míře i USA. Jeho výrazem jsou dva extrémní: evropský či bidenovský progresivismus a Trumpův mocenský cynismus, na hony vzdálený jakémukoli realismu. Amerika stále představuje první světovou velmoc a jakkoliv bude její geopolitické postavení oslabovat, přinejmenším po zbytek století mezi globálními velmocemi zůstane. Nicméně i USA postihla normativní zmatenost upadajícího liberalismu. Nesmyslnými válkami, jednu vyprovokoval Biden na Ukrajině, druhou rozpoutal Trump v Iránu, škodí jak liberálnímu řádu, jehož byly garantem, tak i vlastním zájmům.

Co to pro Evropu znamená? Přirozeným a správným reflexem je návrat k demokratickému národnímu státu coby garantu základních institucí a hodnot. U toho však Evropa se svými malými národy zůstat nemůže. Žádný z nich nedosahuje ani jednoho procenta světové populace, což můžeme považovat za symbolický práh, nutnou ale nikoliv postačující podmínku, velmocenského vnímání. A vzhledem k demografickému vývoji to do budoucna lepší nebude. Pokud chce Evropa v čím dál tím méně evropském světě přežít a zachovat si

něco ze svého dědictví, musí najít nový normativní základ vzájemné spolupráce. Nový internacionalismus, který by nahradil ten liberální i s jeho plody jako EU či NATO. Přitom je třeba také vzít úvahu novou mocenskou podobu světového řádu.

Světový řád: od rovnováhy evropských impérií k neevropské multipolaritě

O světovém řádu má smysl mluvit od 16. století, kdy evropské velmoci zahajují svoji globální expanzi. Postupně vytvářejí řád charakterizovaný mocenskou rovnováhou na evropském kontinentu a koloniálními impérii ve zbytku světa. Pokusy o sjednocení, nejprve Habsburků pak Bourbonů a nakonec Napoleona, vždy ztroskotají na obraně evropské různosti. Evropské impérium nevznikne, ale to Evropanům nebrání v založení hned několika vedle sebe existujících mezikontinentálních říší: španělské, portugalské, nizozemské, francouzské či britské.

Tento řád končí rokem 1914. Řád nový se ustavuje, po desetiletích nestability, od padesátých let minulého století, kdy se evropské velmoci podřídí USA a pod jejich tlakem přicházejí o kolonie. Nemá dlouhého trvání. Někdy bývá označován jako bipolární, s odkazem na globální rovnováhu vojenských sil USA a SSSR, jindy jako americká hegemonie s odkazem na převahu USA ve světovém hospodářství i na jejich normativní přitažlivosti pro zbytek lidstva. Rok 1989 se pak může jevit buď jako přelomový moment, v němž bipolaritu střídá unipolarita, nebo jenom epizoda posilování americké hegemonie.

Ať už jde o přelom nebo jen o posílení předchozích poměrů, výsledek je stejný. V devadesátých a nultých letech nemá americká moc protiváhu. A podle toho jedná: Clinton navzdory předchozím americkým slibům rozšíří NATO do střední a východní Evropy, Bush posílá vojáky demokratizovat Blízký východ a střední Asii a také chce rozšířit NATO o Ukrajinu a Gruzii. Nicméně během desátých let si alespoň část amerických představitelů uvědomuje, že americká hegemonie skončila.

I když USA zatím nemají rovnocenného soupeře, tak Čína i Rusko představují každý za sebe soupeře dostatečně silného než, aby s ním USA chtěly riskovat přímý vojenský střet. Pokud by se spojily ve skutečné alianci, což zatím neučinily, čelí USA i se všemi svými spojenci soupeři rovnocennému. Dodejme, že Američané svými pokusy hegemonii udržet přispívají ke vzniku rusko-čínské aliance jako nikdo druhý. Svými kroky mohou proměnu světového řádu zpomalit či urychlit a také ji mohou posouvat k míru či násilí. Ale se samotnou proměnou nezmohou nic.

Nastupující světový řád bude multipolaritou převážně neevropských velmocí. O USA, Číně, Rusku, Indii víme, události ukážou, kdo další. Evropa, která byla do

roku 1914 tvůrcem a centrem světového řádu, se ho může účastnit různým způsobem. Pokud bude pokračovat v nastoupené cestě, může zůstat americkým protektorátem, byť s úpadkem americké moci se i nevelký evropský podíl na benefitech ještě zmenší. Nicméně takovému Merzovi či Meloniové to asi ani moc nevádí. Ale spíše si z amerického protektorátu něco uloupnou další globální velmoci. V Evropě se pak budou střetávat a posouvat hranice vlivových sfér; většinou na účet Evropanů.

Zatím spíše jako čistě teoretická možnost se jeví vytvoření samostatného evropského pólu v globální multipolaritě. Znamenalo by to mimo jiné nalézt nový normativní základ spolupráce evropských národů.

Historické alternativy internacionalismu: konzervativní, liberální a socialistický

Původní evropský internacionalismus, který se rodí v 16. století s eurocentrickým světovým řádem, můžeme klasifikovat jako konzervativní. Opírá se o myšlenku sdíleného univerzálního základu nejprve křesťanství a později, s rostoucí sekularizací, (evropské) civilizace, která z křesťanství vychází. Evropané chápou křesťanství či civilizaci nejen jako nutný normativní základ vzájemné spolupráce, ale také jim přiřítají nadřazenost vůči neevropským alternativám, které chtějí buď mýtit či asimilovat misemi; nejprve křesťanskými pak civilizačními.

Další důležitou myšlenkou konzervativního internacionalismu je legitimita moci vycházející z panovnické dynastie, kterou ostatní panovnické rody uznávají jako hodné vlády. Dodejme, že šlo o rody, které byly napříč Evropou propojené příbuzenskými vazbami a sdílely základní normativní představy o světě. Jejich propojení usnadňovalo diplomacii, skrze níž hledaly a udržovaly mezinárodní dohody, ujišťovaly se o pravidlech řádu a po velkých válkách ho obnovovaly. Poslední velkým obnovitelem konzervativního evropského řádu byl kníže Metternich, hlavní architekt Svaté aliance, veleúspěšný diplomat a o něco méně úspěšný ministr rakouského císaře.

Nicméně už za Metternicha se konzervativní internacionalismus střetává s internacionalismem liberálním typickým pro zahraniční politiku britskou a později americkou. Nakonec mu podléhá. Liberální internacionalismus má dvě podoby: obchodní a politickou. Jako u Woodrowa Wilsona se mohou navzájem doplňovat, jindy se budou popírat. Ale jedna i druhá odmítají konzervativní přístup.

Obchodní liberalismus nestaví mezinárodní spolupráci na civilizačních normách, nýbrž na volném obchodě a investicích. Jeho stoupenci zdůrazňují vzájemnou výhodnost neregulovaných tržních vztahů. Zamlčují však, že i když jsou zisky

oboustranné, dělí se asymetricky ve prospěch silnějšího a zdatnějšího. Asi jako ekonomické propojení postkomunistických zemí s Německem a dalšími vyspělými ekonomikami, které je spíše neokoloniální než „vzájemně výhodné“.

Proto byli architekty liberálního internacionalismu v devatenáctém století Britové a ve dvacátém Američané, kteří díky své ekonomické zdatnosti po určitou dobu sklízeli obrovské zisky. Když USA dnes ztrácejí své konkurenční výhody, obchodní liberalismus přehodnocují a objevují půvaby ekonomického protekcionismu.

Politický liberalismus naopak považuje za nutný předpoklad mezinárodní spolupráce normy, ale jiné než konzervativci. Nestaví na křesťanství či civilizaci, nýbrž na jednotlivci vybaveném univerzálními lidskými právy. Podmínkou legitimacy vlády není uznávaná dynastie, nýbrž demokracie, která má být dokonce zárukou mezinárodního míru. Obsah lidských práv i demokracie se navíc na rozdíl od konzervativních východisek neustále mění, neboť postrádá metafyzické zakotvení. Důsledkem je dnešní extrém klimatických či genderových práv a ochrany demokracie před „dezinformacemi“.

Liberalismus si také příliš nerozumí s diplomacií. S nedůvěrou hledí na toto šlechtické řemeslo a snaží se ho nahradit buď již zmiňovaným obchodem, v přesvědčení, že vztahy mezi státy by měly být svěřeny bankéřům a obchodníkům a nikoliv pletichářským diplomatům, nebo právem a technokracií. Odtud pochází liberální snaha vytvářet mezinárodní organizace. Liberálové se snaží postavit vztahy mezi státy na právní základ srovnatelný s tím, na němž stojí vztahy mezi jednotlivci uvnitř států. Směřují k nahrazení mezinárodního práva právem regionálním či světovým podléhajícím regionální či globální autoritě obvykle technokratické povahy.

V Evropě to došlo nejdále, neboť evropské právo je dnes nadřazeno národnímu. Členské státy, kterým organizace měla původně pomáhat ve spolupráci, ztrácejí svrchovanost. O něco podobného na globální úrovni se dnes pokouší Světová zdravotní organizace. Liberální internacionalismus ústí do kosmopolitismu. Ale jinak to mají liberálové s pravidly stejně jako s volným obchodem. Respektují je, pokud vyhovují, v opačném případě nastupuje dvojitý standard. Se stejnou horlivostí odsuzují Rusko i Irán: Rusko za agresi, Irán za obranu před agresí.

Liberální internacionalismus sice ovládne dvacáté století, ale čelí internacionalismu socialistickému. Formuje se od poloviny 19. století jako vzpoura vykořisťovaných proti vykořisťovatelům. Heslo „Proletáři všech zemí spojte se!“ vychází z Komunistického manifestu Marxe a Engelse. Dvěma dominantním internacionálám, konzervativní internacionále šlechty a liberální internacionále bankéřů a obchodníků, se snaží postavit internacionálu dělníků. Nenaplní se sice Leninovy sny, že by socialistická internacionála zabránila

světové válce a vyvolala světovou revoluci, ale rok 1914 přesto není socialistickému internacionalismu hrobem, nýbrž kolébkou.

Ve dvacátém století se uskutečňuje ve dvou podobách. První, komunistická, je spojena se Sovětským svazem, který se říjnovou revolucí pasuje do role vůdce světového proletariátu a z tohoto titulu si nárokuje vedení nad ostatními komunistickými stranami. Země, kde tyto strany vládnou, se stávají součástí sovětské hegemonie. Zcela konzervativní sovětský zájem nahrazuje proletářskou solidaritu.

Ale ne všichni komunisté jsou připraveni přijmout podřízenost Moskvě. Nejvýraznějšími rebely jsou Titova Jugoslávie a Maova Čína. Zapojují se do alternativního socialistického projektu, který se z pozice dekolonizovaných zemí vymezuje vůči hegemonii americké i sovětské. Spolu s Indií, Egyptem, Indonésií a desítkami dalších, kteří se většinou orientují spíše socialisticky než komunisticky, zakládají v padesátých letech hnutí nezúčastněných.

Mimo jiné se opírá o pět principů formulovaných indickým premiérem Nehrúem a čínským premiérem Čou En-lajem: vzájemný respekt k územní integritě a svrchovanosti; odmítnutí agrese; nezasahování do vnitřních záležitostí; rovná, vzájemně výhodná spolupráce; mírové soužití. Hnutí nezúčastněných přežívá rok 1989 už jen jako stín své někdejší existence. Ale něco z jeho ducha přebírá uskupení BRICS.

Nový evropský internacionalismus: konzervativní i socialistický?

Současná krize liberálního internacionalismu se na globální úrovni projevuje pošlapáváním vlastních pravidel, ať už v mezinárodním obchodu, mírové politice, péči o lidská práva či demokracii. V Evropě navíc bruselská šablona potlačuje přirozenou různorodost evropských národů. Ale právě tato různorodost nás jako Evropu definuje.

I pro udržení své různorodosti je třeba, aby se Evropa ustavila jako jeden z pólů v nastupující globální multipolaritě. Nikoliv liberální cestou. Nejenže se dnes liberální internacionalismus vyčerpá, ale i kdyby byl v Evropě načas úspěšný a vedl k ustavení evropského liberálního impéria, o němž dnes sní různí Macronové, popíral by takový počín evropskou podstatu.

Co nabízí zkušenost socialistická a konzervativní? Socialistický internacionalismus, nikoliv sovětský, ale Hnutí nezúčastněných, představuje praxi vzájemného respektu svrchovaných národů, jejich společného odporu vůči vykořisťování i odmítání velmocenské politiky. Smyslem ustavení evropského pólu nemá být snaha ovládat jiné, ale bránit jiným, aby Evropu neovládali. Naopak odmítnutí vykořisťování představuje most ke globální většině jiných kontinentů, ať už představované státy BRICS či jinou organizací.

I konzervativismus nabízí několik životaschopných principů, které nejsou v žádném rozporu se socialistickými. Na prvním místě diplomacie, tedy dohadování mezi svrchovanými státy. Je mylné ji vytlačovat obchodem a organizacemi. Ekonomické propojování má smysl jen do té míry, v níž neohrožuje soběstačnost v základních komoditách a možnost samostatného rozhodování. Mezinárodní organizace svojí expanzivností a rigiditou přinášejí více újmy než užítku.

Dnes je také možno považovat za konzervativní princip národní svrchovanosti. V devatenáctém století se objevuje jako revoluční princip, který si osvojují liberálové proti konzervativcům lpícím na dynastické legitimitě. Dnes je protivahou liberálního kosmopolitismu, nadnárodní technokracie a zasahování do vnitřních záležitostí motivovaného momentální verzí liberálních principů. Každý životaschopný národ má také svoji mystiku, byť často potlačovanou liberální filozofií pozitivismu. Konzervativní přístup se vyznačuje naopak přitakáním národnímu mýtu, který v případě evropských národů stojí jak na křesťanství, tak na předchozím pohanství.

Evropský řád opírající se o zmíněné socialistické a konzervativní principy může mít podobu decentralizované horizontální spolupráce evropských národů. Jejimi administrativními oporami v oblastech nejintenzivnější spolupráce mohou být stálé sekretariáty nikoliv však autonomní technokratické struktury. V případě úspěchu může taková spolupráce přerůst i do konfederace respektující svrchovanost svých členů.

Je to program pro celou Evropu? Těžko říci, zda by se k němu mohly někdy přihlásit Francie či Velká Británie. Ale budou za nějakých dvacet třicet let ještě patřit k Evropě? Geograficky jistě ano, složením obyvatelstva nejspíše nikoliv a politicky bůhsud. Jejich obyvatelé se budou hlásit k jiným národním mýtům, než jsou ježíšek či elfové. Možná mluvíme o Evropě, jejíž západní hranicí je Rýn či dolní Labe.

Každopádně se dnes setkáváme s evropskými politickými představiteli, kteří chápou potřebu nového internacionalismu ať už z pozic národně konzervativních či konzervativně socialistických, spíše na východě. Najdeme je zejména v podunajském prostoru: národní konzervativce jako maďarský premiér Orbán či srbský prezident Vučić ale také konzervativní socialisty jako slovenský premiér Fico. Nejsou sami, ale na evropský obrat to zatím nestačí.